

Ks. Tomasz Jelonek

Wydział Teologiczny
Papieska Akademia Teologiczna
Kraków

ŚWIĘTE GÓRY JEROZOLIMY

Na skutek procesów geologicznych oraz czynników erozyjnych, działających przez miliony lat, powierzchnia lądów na kuli ziemskiej została wyraźnie pofaludowana, tworząc góry i doliny. Góry często były terenami trudnymi do osadnictwa, które rozwijało się raczej w dobrze nawodnionych dolinach, natomiast swoim wyglądem, trudnością zdobycia i tajemniczością zawsze fascynowały człowieka. Kiedy życie toczyło się w dolinach, ludzie spoglądali na góry jako na miejsca wyrastające ponad normalność, stykające się z niebem, a zatem będące miejscem przebywania bogów. Potężne masywy górskie podkreślały majestat bóstwa, na niższych wzniesieniach człowiek szukał kontaktu z istotami boskimi, czyniąc te wzniesienia naturalnymi sanktuariami, a także wznosząc na nich swoje świątynie na cześć bogów. Góry zatem stały się symbolem bliskości Boga¹.

W tym ogólnoludzkim pojmowaniu i sakralizacji gór uczestniczyli także Izraelici, dla których świętą górą *par excellence* była Góra Synaj, na której Bóg objawił się swemu narodowi i zawarł z nim przymierze. Góra Synaj, zwana też Horebem, znajdowała się przy trasie Izraelitów z Egiptu do Kanaanu i leżała z dala od miejsca, na którym toczyło się społeczne, polityczne i religijne życie tego narodu. W dziejach Izraela oprócz opisu samych wydarzeń synajskich w czasie wędrówki narodu wybranego (wielokrotnie na kartach *Pięcioksięgu*) i kilkakrotnego odwołania się do okazanej tam mocy Bożej, zwłaszcza w utworach hymnicznych (Sdz 5,5; Ne 9,13; Jdt 5,14), spotykamy tylko jedną wzmiankę o podróży do tej góry, a jest to podróż proroka Eliasza, opisana w 1 Krl 19,8-18, o której także wspomina Syr 49,9 w pochwalę tegoż proroka.

Z tej odległej góry Bóg jednak przybywa do Jerozolimy, aby zamieszkać w świątyni, zbudowanej przez Salomona. Góra świątynna staje się zastępnikiem

¹ Por. H. Bedermann, *Leksykon symboli*, tłum. J. Rubinowicz, Warszawa 2001, s. 96.

Synaju i górą Bożą, choć nie jest to, fizycznie biorąc, wzniesienie imponujące. To religijne przekonanie zostało przedstawione w sposób poetyczny w Psalmie 68²:

*„Góry Baszanu – to góry wysokie,
góry Baszanu – to góry urwiste:
czemu, góry urwiste, patrzycie z zazdrością
na górę, gdzie się Bogu spodobało mieszkać,
na której też Bóg będzie mieszkał na zawsze?
Rydwanów Bożych jest tysiące tysięcy:
to Pan do świątyni przybywa z Synaju”*

(Ps 68,16-18).

Wzgórze w Jerozolimie objęło funkcje świętej góry w Izraelu. Dlatego interesujące wydaje się prześledzenie wszystkich wzniesień izraelskiej stolicy, które – każde na swój sposób – reprezentuje miejsce związane z Bogiem. Jerozolima w swoich historycznych granicach, poza które wyszła właściwie dopiero w XIX w., położona była na trzech pasmach wzgórz, przedzielonych dolinami. Cały ten teren należy do Gór Judzkich i sytuuje się na wysokości pomiędzy 600 a 800 m n.p.m.³ W tym wypadku myślimy o poziomie Morza Śródziemnego, w stosunku bowiem do poziomu pobliskiego akwenu, zwanego Morzem Martwym, wzniesienie Jerozolimy jest o około 400 m większe ze względu na depresję, w której leży wspomniany akwen. Dlatego pielgrzymi, zwłaszcza zdążający do Świętego Miasta od wschodu, musieli wspinać się pod górę i dlatego ich pieśni, umieszczone w *Księdze Psalmów*, stanowią zestaw tak zwanych pieśni stopni, a w jednej z nich umieszczono następujące słowa:

*„Wznoszę swe oczy ku góróm:
Skądże nadejdzie mi pomoc?
Pomoc mi przyjdzie od Pana,
co stworzył niebo i ziemię”*

(Ps 122,1-2).

Jedyny Bóg Izraela, Stwórca świata, zamieszkał na górach, gdy objął w swe posiadanie świątynię, do której zdążyły nogi, a przede wszystkim myśli i modły pielgrzymów.

Nasze myśli również kierujemy ku tym góróm, na których leży Jerozolima. Kiedy po niej chodzimy, czujemy, że stale zmieniają się poziomy, że musimy czasem ostro pięć się pod górę, albo stromo schodzić w dół, na ogół jednak nie widzimy górskiego krajobrazu z wyodrębnionymi szczytami, co odnosi się szczególnie do miejsca ukrzyżowania Jezusa, które w przedstawieniach malarzkich staje się niejednokrotnie potężną górą.

² Por. S. Łach, *Księga Psalmów*, Poznań 1990, s. 318.

³ Por. M. Ben-Dov, *Historical atlas of Jerusalem*, Jerusalem 2002, s. 9-13.

Od wschodu idąc, mamy najpierw pasmo Góry Oliwnej z trzema wyodrębnionymi wzniesieniami. Zdążając od strony Jerycha, spostrzegamy te wzniesienia jako wyraźną górę, na której wznoszą się zabudowania miasta. Po zachodniej stronie stoki Góry Oliwnej opadają stromo ku Dolinie Cedronu i z tej strony możemy mówić o widocznej górze. Dolina Cedronu zwana, zwłaszcza w swej południowej części, Doliną Jozafata, gdzie według tradycji ma odbyć się sąd ostateczny, oddziela Górę Oliwną od pasma, na którym od południa znajduje się miejsce, gdzie znajdowało się zdobyte przez Dawida miasto Jebuzytów, a dalej ku północy miejsce świątyni zbudowanej przez Salomona. Od strony Doliny Cedronu, zwłaszcza pierwsze z wymienionych wzniesień wydaje się dość potężną górą.

Wstępując na to pasmo wzniesień, wchodzimy na teren zwartej zabudowy miejskiej i tu przede wszystkim tracimy pejzaż górski, choć trzeba wyróżnić znów obniżenie po zachodniej stronie omawianego pasma, przez które przechodzi dolina, nazwana przez Józefa Flawiusza Tyropeon, to jest miejscem wyrabiania serów. Dziś przechodzi przez nie ulica el-Wad, w której nazwie podkreślono dolinny charakter tego miejsca⁴. Na zachód od przecinającej Stare Miasto Doliny Tyropeon leży pasmo wyższe od poprzedniego. Dwoma punktami szczególnie ważnymi na tym wzniesieniu są: Golgota, miejsce ukrzyżowania Jezusa i Wieczernik, miejsce pierwotnego Kościoła w Jerozolimie.

Po zachodniej i południowej stronie tego wzniesienia przechodzi znów głęboka, zwłaszcza ku południowi, Dolina Gehenny, okalająca Stare Miasto i łącząca się ze wschodnim jego obramowaniem, którym jest Dolina Cedronu. Góra Oliwna nie należy do Starego Miasta, choć w historii była z nim ściśle związana.

Po ogólnej charakterystyce terenu Jerozolimy przejdziemy do szczegółowego omówienia jej wzniesień, pozostawiając na boku wymienione doliny, które nie należą do podjętego tematu, ale ich obecność przez kontrast pozwala w jednolitym terenie wyróżnić kolejne wzniesienia. W naszym rozważaniu przyjmujemy kolejność nie wynikającą z topografii, ale z logiki inspirowanej religijnym znaczeniem poszczególnych wzniesień, z pewną emfazą zwanych górami.

Początki związane są z południową częścią środkowego pasma wzniesień, na której zbudowane było miasto Jebuzytów, pierwszych mieszkańców historycznej Jerozolimy⁵. Wzgórze wciśnięte pomiędzy Doliną Cedronu a Tyropeon, przede wszystkim od strony Doliny odznaczało się stromym stokiem, który został uwieńczony twierdzą noszącą nazwę Syjon. Jej mieszkańcy sądzili, że jest ona niemożliwa do zdobycia ze względu na swoją niedostępność, ale wojownicy Dawida znaleźli sposób na dostanie się do wnętrza twierdzy i jej opanowanie.

⁴ Wadi – słowo arabskie, oznaczające głęboki parów albo koryto rzeki, strumienia czy potoku, który poza porą deszczową jest suchy. Parowy tego rodzaju są typowym elementem krajobrazu Palestyny. M.D. Coogan, *Wadi*, [w:] *Słownik wiedzy biblijnej*, dzieło zbiorowe, Warszawa 1996, s. 791.

⁵ Osadnictwo prehistoryczne związane było ze stokami Góry Oliwnej. Por. W.H. Mare, *The Archaeology of the Jerusalem Area*, Michigan 1987, s. 21-25.

Przypuszczano, że drogą zdobywców był szyb wodny, służący do transportu wody ze źródła Gihon do obleżonego miasta, ale dziś tę hipotezę poddaje się krytyce. Dawid po zdobyciu Syjonu, wbrew panującym wówczas zwyczajom, nie dokonał rzezi mieszkańców, ale wcielił ich do swojej stolicy, która powstała przez rozbudowę zdobytego miasta. Tak powstało Miasto Dawida, a miejsce, na którym ono stało, nazywane Syjonem, będzie odtąd na zawsze symbolem państwowości Izraela. Dla Izraela *Starego Testamentu* będzie to równocześnie miejsce zakrólowania Boga w swoim narodzie. W religijnej myśli Izraela Bóg pozostał jedynym królem narodu, a dynastia Dawidowa miała Go reprezentować, choć faktycznie z tą reprezentacją było bardzo różnie.

Pierwszą zatem górą Jerozolimy był Synaj, położony na stokach i grzbiecie południowej części pasma górskiego, obramowanego Doliną Cedronu i Tyropeonem. Syn Dawida, Salomon, na wzgórzu, stanowiącym północną część tego pasma, zbudował świątynię dla Jahwe, Boga Izraela. Miejsce wybrane na budowę było wzniesieniem, które utożsamiano z Górą Moria, na której Abraham miał złożyć ofiarę ze swego syna, Izaaka. Świątynia natomiast uważana była za miejsce zamieszkania Boga wśród swego ludu. Tak więc na paśmie górskim, o którym mówimy, na jego dwu wyróżnionych wzniesieniach: Syjon i Moria, zlokalizowano polityczne i religijne centrum Izraela, będące realizacją zapowiedzi o zakrólowaniu Boga w Jego narodzie i Jego zamieszkaniu wśród swego ludu. Z czasem nazwę pierwszego wzniesienia rozciągnięto na całą stolicę i dwa odrębne wzniesienia objęto jedną nazwą Syjonu.

Religijna i polityczna rzeczywistość, która odpowiadała tej nazwie, przechodziła różne burze dziejowe⁶: świątynia została zburzona, a dynastia upadła w czasie inwazji babilońskiej (586 r. przed Chrystusem), ale połączenie dwu wzniesień pozostało jako symbol zakrólowania i zamieszkania Boga, symbol określany terminem Syjon i budzący nadzieję na powtórne zrealizowanie się tej rzeczywistości. Syjon z czasem zatracił swoje geograficzne znaczenie, mające osadzenie na górach Jerozolimy, a stał się bardzo nośną ideą w porządku religijnym i politycznym⁷.

Jerozolima początkowych czasów królestwa rozłożyła się na dwu wzniesieniach, o których mówimy. Z upływem jednak czasu miasto rozrastało się i zaczęło przechodzić na drugą stronę Doliny Tyropeon, wznosząc się coraz bardziej na kolejne pasmo górskie po zachodniej stronie Tyropeonu. Proces ten, zatrzymany przez zburzenie Jerozolimy w czasie najazdu babilońskiego, został odnowiony po powrocie Izraelitów z niewoli babilońskiej, po której najpierw z wielkim trudem, opisanym szczególnie w *Księdze Nehemiasza*, odbudowano miasto w granicach węższych od tych, jakie nadali mu Dawid i Salomon, ale obejmu-

⁶ Szeroko omówione zostały w mojej książce: *Dzieje świątyni jerozolimskiej*, Kraków 2004.

⁷ O jej religijnej realizacji będziemy jeszcze mówić, w zlaicyzowanej postaci powróci ona w postaci syjonizmu.

jących oba wzniesienia, które z ich budowlami zostały związane. Te skromne początki stały się zaczynem dalszej rozbudowy, która ostatecznie (po 44 r. po Chrystusie) wypełniła cały obszar pomiędzy Doliną Cedronu a Doliną Gehenny, a więc obejmujący dwa pasma wzniesień rozdzielonych Doliną Tyropeon.

Już poznaliśmy pasmo wschodnie. Pasma zachodnie (wyższe od poprzedniego) kulminuje także dwoma wzniesieniami: na północy jest to wzniesienie oznaczone jako wzgórze Gareb, a na południu wzniesienie, które na razie nazwiemy południowo-zachodnim, gdyż jego współczesną nazwę objaśnimy później, a żadna historyczna nazwa nie jest powszechnie używana. Prawdopodobnie możemy ją znaleźć u proroka Jeremiasza w jego zapowiedzi przyszłej Jerozolimy i brzmi tam ona jako Goah (Jr 31,39), ale komentatorzy nie zwracają na nią uwagi⁸.

Oba wzniesienia nie wybijają się szczególnie na tle całego wzniesionego obszaru, dlatego trudno z topograficznego punktu widzenia nazywać je górami, choć na terenie Starej Jerozolimy są to punkty najwyższe, przewyższające nieco efektownie prezentującą się Górę Oliwną.

Będziemy jednak używać nazwy góra ze względu na religijne znaczenie obu wzniesień, a religie, jak mówiliśmy już poprzednio, zawsze wiązały się z górami. Obie góry są przede wszystkim górami chrześcijaństwa.

Na wzgórzu Gareb, które w czasach Jezusa nie należało w całości do Jerozolimy, na części poza murami znajdował się kamieniołom, który w tych czasach był już kilkadziesiąt lat nie eksploatowany. W ścianach, pozostałych po wybraniu kamienia, zbudowano liczne grobowce (zmarłych nie można było chować w granicach miasta), a na skale pozostawionej prawdopodobnie ze względu na jej kruchy charakter i mającej kształt wielkiej ostrogi lub czaszki Rzymianie urządzili miejsce egzekucji, na którym wykonywali wyroki śmierci przez ukrzyżowanie. Było ono blisko miasta i przy drodze, a więc egzekucje tam dokonane na widoku publicznym miały być czynnikiem odstrasającym. Miejsce to zwało się Golgotą (po aramejsku: Miejsce Czaszki). Tu skonał na krzyżu Jezus z Nazaretu

⁸ Prorok Jeremiasz wobec nadchodzącej nawały babilońskiej zapowiada przyszłą odbudowę Jerozolimy po jej zburzeniu. Szczególną uwagę zwraca na tereny, które za jego czasów nie należały do miasta i wymienia Gareb i Goah. Dopiero po wiekach Gareb najpierw stanie się miejscem śmierci Jezusa, a następnie zostanie włączony w granice miasta. Druga nazwa odnosi się, jak to wynika z topograficznej analizy wypowiedzi, do miejsca, na którym stanie Wieczernik, miejsce Ostatniej Wieczerzy, ustanowienia Najświętszego Sakramentu, ukazania się Zmartwychwstałego uczniom w dniu Zmartwychwstania, zesłania Ducha Świętego i synagogi pierwszej wspólnoty judeochrześcijańskiej w Jerozolimie. Jest bardzo charakterystyczne, że w proroczej zapowiedzi te miejsca zostały podkreślone jako części miasta mającego być odbudowanym. W dotychczasowej egzegezie *Księgi Jeremiasza* nie zwrócono uwagi na ten tekst, jego interpretacja dokonana przez autora tego artykułu i tu po raz pierwszy publikowana, stała się możliwa dzięki zastosowaniu potężnych, a na ogół niedocenianych narzędzi egzegezy, jakimi są topografia i geografia historyczna.

i w pobliskim grobie został złożony. Dziś cały ten teren objęty jest przez Bazylikę Grobu Pańskiego, centralny cel pielgrzymek do Ziemi Świętej. O ile o Garebie mówi się powszechnie jako o wzniesieniu, Golgotę nazywa się górą i bardzo często stosujemy też określenie Góra Kalwarii⁹.

Zachodnie pasmo Jeruzolimy obniża się lekko na południe od Garebu, przez to obniżenie przechodzi obecnie ulica-bazar Dawida, ciągnąca się od placu przy Bramie Jafskiej ku wschodowi. Bardziej na południe teren znów się wznosi i stanowi szeroki płaskowyż o łagodnym dojeściu od północy, ale opadający stromo ku wschodowi, południu i zachodowi. W starożytności, a szczególnie w czasach Jezusa, teren ten stanowił część miasta. Kiedy cesarz Hadrian odbudował Jeruzolimę zburzoną w 70 r. po Chrystusie, ale jako miasto czysto rzymskie o nazwie zmienionej na Colonia Aelia Capitolina, pomiędzy obszarem zabudowanym a omawianym obecnie terenem znajdował się obóz wojskowy, w którym stacjonował X Legion Rzymski Fretensis. W czasach bizantyjskich obóz został zniesiony i na jego miejscu rozwinęło się miasto, objęło ono także interesujące nas wzniesienie. Tak pozostało do XI w., w którym Jeruzolima została pomniejszona i nasze miejsce pozostało poza jej granicami. Ani krzyżowcy, którzy wzniesli tu potężne budowle, ani Sulejman Wielki, który w pierwszej poł. XVI w. otaczał Jeruzolimę nowymi murami nie zmienili tego stanu rzeczy. Dziś także znajduje się na południe od murów miejskich.

Wzniesienie to, mimo wyłączenia ze Starego Miasta, przez cały czas odgrywa ważną rolę od początku chrześcijaństwa. Tu bowiem zrodził się Kościół, którego pierwszym pomieszczeniem stał się Wieczernik. Ponieważ dla chrześcijan Kościół stał się miejscem zakrówowania i zamieszkania Boga, miejsce Jego zrodzenia, jako odpowiadające zapowiedziom symbolizowanym przez Syjon nazwano Syjonem. Nazwa ta tak przyłgnęła przez wieki do południowo-zachodniego wzgórza Jeruzolimy, że zapomniano, iż pierwotnym jej desygnatem było wzgórze południowo-wschodnie. Na tym nowym Syjonie zlokalizowano symboliczny grób Dawida, który obecnie jest także żydowskim miejscem świętym. Dopiero odkrycie w XIX w. grobów królewskich na ich właściwym miejscu, ale poza oficjalnym Syjonem, zwróciło uwagę, że nastąpiło tu przeniesienie nazwy i Dawidowy Syjon był gdzie indziej. Dlatego tę górę nazywamy Syjonem chrześcijańskim. Jest ona ozdobiona Wieczernikiem z grobem Dawida oraz wspaniałą bazyliką Zaśnięcia Maryi.

Górami Jeruzolimy są niewątpliwie wzniesienia w paśmie Góry Oliwnej, chociaż leżą poza murami Starego Miasta, ale w historii zawsze były ściśle związane z jego całością. Góra ta często wspominana jest w *Starym i Nowym Testamencie*. Arabowie nazywają ją Dżabal at-Tur, co oznacza górę par excellence czyli górę świętą. Tak samo nazywają Synaj, Garizim i Tabor. W paśmie tym wyróżnia się trzy szczyty, najbardziej północnym jest Dżabal as-Sajjad, wg chrześcijan zwany Viri Galilaei, to znaczy Mężowie Galilejscy. Szczyt ten ma

⁹ To określenie pochodzi z języka łacińskiego, gdzie słowo calvaria oznacza czaszkę.

18 m n.p.m. Kolejnym jest właściwy szczyt Dżabal at-Tur (808 m n.p.m.), który uważany jest za miejsce Wniebowstąpienia. Szczyt południowy (734 m n.p.m.) po arabsku nazywa się Dżabal al-Hawa, a chrześcijanie nazywają go Górą Zgorszenia. Nazwa nawiązuje do urzędzenia tu przez króla Salomona miejsc kultów pogańskich, które popierały jego cudzoziemskie żony.

Do Góry Oliwnej można zaliczyć także górę Skopus, leżącą w tym samym paśmie górskim od strony północnej, jest to najwyższe wzniesienie w tym paśmie. Nazwa wiąże się z greckim wyrazem, oznaczającym patrzeć. Jedni sądzą, że nazwa Skopus, czyli Góra Patrzenia, pochodzi od tego, że stamtąd spoglądali na Jerozolimę jej zdobywcy, między innymi Tytus, który w 70 r. tam miał swój punkt dowodzenia, stamtąd patrzył na Jerozolimę. Drudzy twierdzą, że gdy po 135 r. (data upadku drugiego powstania żydowskiego) Żydzi nie mogli się zjawić w Jerozolimie pod karą śmierci, przybywali na tę najwyższą część pasma Góry Oliwnej i stamtąd patrzyli na Święte Miasto, oplakując jej los i swoje położenie. Dzisiaj na tym miejscu znajduje się Campus Uniwersytetu Hebrajskiego.

Na tym kończymy ten krótki przegląd gór, na których leży Jerozolima, Wszystkie one mają znaczenie religijne dla trzech wielkich religii monoteistycznych, które spotykają się (niestety nie zawsze pokojowo) w Jerozolimie, czyli Mieście Pokoju.

SACRED MOUNTS IN JERUSALEM

SUMMARY

In the whole tradition of our civilisation the mount is a symbol of God's proximity. For Israel, the most important saint mount is that of Zion, where God has appeared to His people and concluded a covenant with. Later Mt. Zion was replaced by Mount of Temple in Jerusalem and other places linked with God. Jerusalem's historic boundaries (exceeded in the 19th c.) contain three ranges of hills (mounts), divided by valleys. The mounts of Zion and Moria are places where prophets announced God's future revelations and reign. The name „Zion” was later transferred to the capital, and to one of Jerusalem hills. In the western range there are the hills of Gareb (Golgotha, Calvary)- the place of Christ's death and grave, thus called „Christian Zion”. Another important range is that of hills of Mount of Olives.

All those mounts are important for three great religions which meet themselves (not always in peaceful way) in Jerusalem- the City of Peace.

Translated by Zygmunt Górka

